

# JAUME VICENS VIVES I LA HISTORIOGRAFIA ESPANYOLA DE LA POSTGUERRA. EL PAPER DELS HISTORIADORS DE L'OPUS DEI

*Antoni Simon Tarrés*

Universitat Autònoma de Barcelona  
Institut d'Estudis Catalans

*Resum:* Aquest article pretén reconstruir les relacions que Jaume Vicens Vives va mantenir amb els historiadors i intel·lectuals de l'Opus Dei durant les dècades dels anys quaranta i cinquanta del segle passat. La tesi del present treball és què, entre els diversos grups o "famílies" de la historiografia posterior a 1939, va ser amb els membres de l'Opus Dei amb qui Vicens va travar unes aliances i relacions acadèmiques més profundes, cosa que no ha estat sempre suficientment explicitada. A través de l'anàlisi de les relacions amb tres figures clau de l'Opus Dei com eren Vicente Rodríguez Casado, Rafael Calvo Serer i Florentino Pérez Embid, Vicens se'ns mostra com una personalitat prou complexa. El Vicens ja madur de la postguerra seria un historiador amb grans dosis de pragmatisme i possibilisme que, alhora, es combinaven amb d'altres dosis d'ambició i permeabilitat, però també de compromís cívic i científic.

*Paraules clau:* Jaume Vicens Vives, Historiografia espanyola, historiografia catalana, Opus Dei.

*Abstract:* This article to try to reconstruct the relationships that Jaume Vicens Vives held with the historians and intellectuals of the Opus Dei during the fortie's and fiftie's of de last century. The thesis of this study is that among the various groups ad "families" of the Spanish historiography subsequent to 1939, was with the Opus Dei people, who Vicens established the deepest alliances and academic relationships. These relationships has not been sufficiently clarified. Through the analisis of the relationships between the Catalan historian and three distinguished figures of the Opus Dei, like Vicente Rodríguez Casado, Rafael Calvo Serer and Florentino Pérez Embid, Vicens appears to us a quite complex personality. Vicens already mature from postwar periode, would be an historian with great amounts of pragmatism that, at the same time, are combined with other amounts of ambition and permeability, but also ones of civic and scientific responsibility.

*Key words:* Jaume Vicens Vives, Spanish historiography, Catalan historiography, Opus Dei.

**D**URANT les dècades dels anys quaranta i cinquanta del segle XX, Jaume Vicens Vives va desplegar una activitat historiogràfica, editorial, cultural i

àdhuc política, que hom pot qualificar de febril.<sup>1</sup> La seva relació epistolar amb historiadors i personalitats de distinta mena ho reflecteix perfectament.<sup>2</sup> Durant aquells anys, l'historiador català volgué jugar conscientment un paper de pont i vincle de comunicació entre les historiografies catalana i espanyola, i entre aquestes i les més avançades tendències de la ciència històrica del món occidental.

El propòsit d'aquest article es aprofundir en el coneixement d'una part d'aquesta empresa que absorbí els esforços de Vicens en les dues dècades anteriors al seu traspàs.<sup>3</sup> Tractarem de reconstruir els orígens i les diverses facetes dels lligams i interessos de Vicens amb la historiografia espanyola dels anys quaranta i cinquanta, això amb l'afany de cercar tant seva lògica com les contradiccions generades per unes relacions que, cal no oblidar-ho, es donaven en un context fortament polititzat, tal com ho era el de la universitat espanyola de la postguerra.

Voldria exposar d'entrada dues consideracions generals. La primera fa al·lusió a l'enfoc de la meua anàlisi. Entenc que l'estudi de les relacions de

---

<sup>1</sup> En una entrevista feta per Santiago Albertí a *Revista*, número 38, publicada l'1 de gener de 1953, Vicens detallava les seves múltiples ocupacions, les quals deia eren "abundantes y solo atendibles con una rígida distribución del tiempo. Además de mi labor pedagógica en la cátedra, llevo la dirección científica y literaria de la Editorial Teide, que considero como una tarea renovadora de los sistemas didácticos; soy también director del Centro de Estudios Históricos Internacionales, de la revista *Estudios de Historia Moderna* y de la sección barcelonesa del Instituto Jerónimo Zurita. Estoy escribiendo una *Historia de los partidos políticos de España en el siglo XIX* y no descuido numerosas colaboraciones en revistas especializadas de España y del extranjero, además de algunos artículos para los semanarios *Revista* i *Destino*", reproduïda a Jaume Vicens Vives, *Obra Dispersa II*, Barcelona, 1967, pp. 557-558. D'aquesta activitat frenètica també en va donar compte Carme Vicens Vives, germana de Vicens, en una carta escrita a Jaume Sobrequés uns mesos després de la mort del seu germà. L'11 de febrer de 1961, Carme Vicens tot acusant el fort cop que havia significat el traspàs del seu germà gran, deia a Sobrequés que "en Jaume, sobretot en els últims anys, era difícil de poder-hi fins i tot parlar, però per mi sols veure'l una estona, llegir quelcom d'ell, ja en tenia prou [...] Sols a Lyon poguérem tenir llargues converses, parlar de tot lo que mai havíem pogut parlar". Editada per Jaume Sobrequés, *Història d'una amistat. Epistolari de Jaume Vicens i Vives i Santiago Sobrequés i Vidal (1929-1960)*, Barcelona, Vicens Vives, 2000, p. 841 (nota 13).

<sup>2</sup> L'epistolari fins ara conegut de Vicens mostra la seva relació amb un total de 136 corresponsals catalans, espanyols i internacionals. J. Clara, P. Cornellà, F. Marina i A. Simon (Eds.), *Epistolari de Jaume Vicens Vives*, Girona 2 vols., 1994-1998. Tanmateix, l'Arxiu personal de Jaume Vicens Vives guarda encara molta correspondència inèdita.

<sup>3</sup> Sobre la figura de Vicens, a banda dels epistolaris citats en les dues notes anteriors, vegeu bàsicament: Josep M. Muñoz Lloret, *Jaume Vicens i Vives. Una biografia intel·lectual*, Barcelona, 1997; Antoni Simon i Tarrés, "Jaume Vicens Vives y el nacimiento de la escuela de Historia Moderna de Barcelona" a Miguel Rodríguez Cancho (Coord.), *Historia y perspectivas de investigación. Estudios en memoria del profesor Ángel Rodríguez Sánchez*, Mérida, 2002, pp. 59-68; Enric Pujol, *Història i reconstrucció nacional. La historiografia catalana a l'època de Ferran Soldevila (1894-1971)*, Catarroja-Barcelona, 2003, pp. 276-298; i sobre la seva dimensió més cívica i política, Albert Manent, "L'altra vocació de Jaume Vicens i Vives" a *El molí de l'Ombra*, Barcelona, 1986, pp. 195-207.

Vicens amb la historiografia espanyola no es pot fer únicament des d'una perspectiva "intel·lectual". Crec que resulta impossible entendre la lògica i la dimensió historiogràfica d'una personalitat tan fortament amarada a la universitat, com ho era Vicens, sense entrar en les qüestions relacionades amb el complex joc del poder acadèmic, especialment les que fan referència a l'accés a les càtedres universitàries i al finançament de projectes institucionals i de recerca. Altrament en una figura tant forta, però alhora tant eclèctica i possibilista, resulta igualment imprescindible analitzar unes relacions personals que van ser extraordinàriament àmplies i diverses quant a la seva filiació ideològica i historiogràfica.

La segona consideració general que volia exposar fa referència a l'eix conductor d'aquest article: és a dir, la relació de Vicens amb alguns dels principals historiadors i intel·lectuals de l'Opus Dei. Tal com intentaré demostrar, a banda de l'impuls inicial que Vicens rebé del seu antic mestre a Barcelona, Antonio de la Torre, i del recolzament que aquest aconseguí de l'influent Cayetano Alcázar, els principals lligams acadèmics i polítics espanyols de Vicens durant aquelles dècades passaren per la gent vinculada a l'institut religiós fundat el 1928 per Josemaría Escrivá de Balaguer. Tot i que Vicens mantingué relacions d'amistat amb altres historiadors com Felipe Ruiz Martín, Jesús Pabón o José María Lacarra, indubtablement fou amb els historiadors i intel·lectuals de l'Opus Dei amb qui Vicens travà unes aliances i relacions acadèmiques més profundes, cosa que no ha estat sempre suficientment explicitada. Una de les principals causes de "l'oblit" d'aquest perfil de Vicens es troba, sens dubte, en el trencament personal i historiogràfic d'alguns dels deixebles més influents de Vicens amb els membres de l'Opus Dei. Les relacions de Jordi Nadal amb Valentín Vázquez de Prada de qui fou ajudant, van ser tenses i, fins i tot, van tenir moments tempestuosos. Per altra banda, l'abisme ideològic e historiogràfic que s'obria entre els sectors opusdeistes i un marxista Josep Fontana que es declarava deixeble de Vicens, Gramsci i Vilar era enorme; abisme ideològic que va anar acompanyat de fortes polèmiques historiogràfiques sobre la interpretació del segle XIX espanyol, les quals han enfrontat Fontana a historiadors membres de l'Opus Dei com Federico Suárez Verdaguer. En definitiva, dins l'anomenada historiografia "frontpopulista" que emergí en el món universitari català després de la mort de Vicens, i que ha estat dirigida per alguns dels seus principals deixebles, aquesta intensa relació de l'historiador gironí amb els historiadors de l'Opus Dei ha resultat indubtablement incòmoda.<sup>4</sup>

---

<sup>4</sup> Josep Termes ha donat testimoniatge dels esforços d'alguns dels seus deixebles per encunyar una imatge "falsa" de Vicens, d'un Vicens quasi "pre-marxista" en què, evidentment, aquestes relacions amb els membres de l'Opus Dei o determinats articles publicats pòstumament hi encaixarien malament. Vegeu "La historiografia de la postguerra i la represa de Jaume Vicens Vives" a VV.AA., *La historiografia catalana*, Girona, 1990, pp. 37-51.

## VICENS I LA HISTORIOGRAFIA ESPANYOLA DE LA POSTGUERRA

Abans d'iniciar-se la dècada dels anys quaranta, els contactes de Vicens amb col·legues espanyols de fora de Catalunya eren més aviat escassos. A banda de la protecció que gaudia d'Antonio de la Torre, l'historiador gironí coneixia alguns joves intel·lectuals i professors amb els quals havia coincidit en el creuer universitari que, l'estiu de l'any 1933, visità les costes de la Mediterrània.<sup>5</sup> També, arran dels cursos per a la formació del professorat d'ensenyament mitjà, entaulà amistat amb joves historiadors com Antonio Domínguez Ortiz que acudiren a Barcelona per seguir-los.<sup>6</sup>

Després, d'ençà la dècada dels anys quaranta, la activitat acadèmica i editorial de Vicens l'atansà a altres historiadors espanyols. Amb Jesús Pabón i el doctor Gregorio Marañón hi establí una relació que, a més d'una amistat personal, tenia un punt d'encontre en l'interès que Pabón i Marañón van mostrar per diversos temes de la Història de Catalunya, com ho serien les figures de Cambó i Verdaguer, o les conflictives relacions catalano-castellanes en l'època del comte-duc d'Olivares.

Però potser fou amb Felipe Ruiz Martín (Palacio de Campos, Valladolid 1915 – Madrid 2004) amb qui Vicens establí una relació d'amistat més profunda. Vicens i Ruiz Martín coincidiren, tot primer, en les oposicions celebrades a inicis del 1947 a Madrid per la càtedra de Saragossa.<sup>7</sup> Quan Vicens fou catedràtic d'universitat no deixà de donar suport al seu amic, de qui afirmava que era un dels historiadors espanyols que millor coneixien els secrets del segle XVI, i el considerà com un dels col·laboradors més distingits de les seves empreses historiogràfiques.<sup>8</sup> D'ençà finals de l'any 1947, Vicens

<sup>5</sup> Vegeu Francisco Gracia i Josep Maria Fullola, *El sueño de una generación. El crucero universitario por el Mediterráneo de 1933*, Barcelona, 2006. Una relació dels passatgers del creuer a l'annex I, pp. 391-396. L'annex II, incorpora un diari personal de Vicens, però aquest no diu res sobre les relacions de Vicens amb els professors i estudiants amb els quals compartí aquell viatge en el vaixell "Ciudad de Cádiz", pp. 397-458.

<sup>6</sup> Vicens farà algunes referències a Antonio Domínguez Ortiz en la seva correspondència amb Sobrequés. Cfr. Jaume Sobrequés, *Història d'una amistat...* (2000), pp. 24, 35.

<sup>7</sup> En la correspondència creuada entre Vicens i Sobrequés, hi ha referències a aquestes oposicions i a Ruiz Martín, les quals s'han de contextualitzar com a comentaris propis dels concursos d'oposicions. Vegeu Jaume Sobrequés, *Història d'una amistat...* (2000), especialment, pp. 354 i 358.

<sup>8</sup> Vicens prologà el llibre de text de Felipe Ruiz Martín, *Monarchia Hispanica. Historia de España en Europa y América*, Barcelona, Teide, 1951, afirmant, entre altres coses, que l'historiador castellà era "uno de los mejores especialistas en los reinados de Carlos V y Felipe II". En el procés d'elaboració del llibre Vicens ja valorà altament el text en diverses missives adreçades a Ruiz Martín: "Desde luego, una vez leído el texto, he quedado excelentemente impresionado por la galanura de la redacción y la novedad del enfoque de los asuntos tratados". Carta de 6 de març de 1950, reproduïda a J. Clara, P. Cornellà, F. Marina i A. Simon, *Epistolari II* (1998), p. 392.

i Ruiz Martín mantingueren una intensa relació epistolar, la qual palesa un alt grau d'amistat i confidencialitat.<sup>9</sup> Felipe Ruiz Martín que, d'ençà finals dels anys quaranta, passa llargues temporades amb Fernand Braudel a l'*École Pratique des Hautes Études* de París, jugà un paper de pont entre Vicens i el cap de l'escola dels *Annales*. També, després de la mort de Vicens, els deixebles d'aquest trobaren en Felipe Ruiz Martín un suport universitari, especialment des que Ruiz Martín accedí, el 1961, a la primera càtedra d'història econòmica convocada a Espanya.

Amb tot, les relacions de més transcendència amb la historiografia espanyola dels anys quaranta i cinquanta, Vicens les va establir amb un grup de joves historiadors vinculats a l'Opus Dei. Tal com detallarem més endavant, les causes d'aquesta proximitat i el tipus de vincles que Vicens mantingué amb aquest emergent grup de seguidors de Josemaría Escrivá de Balaguer van ser diverses. Hi hagué, sense dubte, raons "utilitàries", car Vicens va buscar el recolzament dels membres de l'Opus Dei per reincorporar-se a la Universitat de Barcelona després de sofrir el procés de depuració que s'encadenà a la victòria franquista de 1939; també cercà la seva aliança per intentar que els seus deixebles guanyessin alguna de les disputades oposicions a la Universitat o al Consejo Superior de Investigaciones Científicas; igualment, atès el important paper que els integrants de l'Opus Dei tingueren en la Direcció General d'Informació durant aquells anys, Vicens acudí a ells per tal que els seus llibres i articles, així com també els de la seva editorial i els d'alguns amics com Josep Pla, superessin els obstacles de la censura. Però al costat d'aquestes motivacions n'hi havia altres més de tipus més personal i ideològic: aquests historiadors de l'Opus Dei constituïen un grup jove amb empena (eren joves professors que només fregaven la trentena d'edat quan, el 1947, Vicens es reincorporà la Universitat) i, encara que amb accents diferents a Vicens, compartien la idea d'una

---

<sup>9</sup> Aporto al respecte el testimoniatge d'una carta que Felipe Ruiz Martín m'escrigué quan em va enviar les fotocòpies de les missives de Vicens que després es publicarien al segon volum de l'*Epistolari*. Felipe Ruiz Martín em deia: "Me ha costado mucho la decisión de volver a leerlas; por fin ayer viernes hice las fotocopias en la Academia y cuando por la noche volví a casa las repasé de un tirón. Todavía es hoy escalofriante recordar la tiranía con que se vivieron aquellos tiempos y el alivio que representaba contar con la amistad del colega de más talento y superior talla moral, junto con los discípulos suyos que le rodeaban y adoraban [...] Discúlpeme la tardanza con que le hago el envío. Para mí Vicens, como después Braudel, son la referencia más insigne que tengo y me cuesta desprenderme de lo que constituye mi orgullo". Felipe Ruiz Martín a Antoni Simon, datada a Madrid el 28 de febrer de 1998. Així mateix, Felipe Ruiz Martín va destacar sempre la gran capacitat de Vicens com organitzador en una entrevista realitzada per José Antonio Martínez Torres, "Castilla, Felipe II y la reciente historia económica de España: una conversación con Felipe Ruiz Martín", l'historiador castellà afirmava que "Vicens fue una fuerza organizadora que aproveché –todo hay que decirlo– el adelanto que los historiadores catalanes tenían frente a los del resto del país, esto él lo continúa, haciéndole ser un horizonte diferente", *Revista del Campo de Calatrava* 1 (1999), pp. 161-174, la cita a p. 171.

renovació de la historiografia espanyola. A més, a nivell personal, Vicens va establir amb algun d'ells una relació de prou confiança i amistat, com seria el cas de Florentino Pérez Embid. I, tal com detallarem més endavant, Vicens s'arreglerà amb aquest grup intel·lectual liderat per Calvo Serer en la polèmica que aquests sectors catòlics integristes i antiliberals van mantenir amb els falangistes de Laín Entralgo i Antonio Tovar entorn a l'anomenat "problema d'Espanya", tot i que després volgué jugar un paper de pont entre els dos bàndols enfrontats.

VICENS I TRES FIGURES CLAU DE L'OPUS DEI: VICENTE RODRÍGUEZ CASADO, RAFAEL CALVO SERER I FLORENTINO PÉREZ EMBID

Encara que Vicens mantingué alguna relació amb altres membres o persones pròximes a l'Opus Dei, el principal feix de lligams i interessos entre l'historiador català i els seguidors d'aquesta institució catòlica es vehiculà a través de tres joves catedràtics d'història: Vicente Rodríguez Casado, Rafael Calvo Serer i Florentino Pérez Embid.

Vicente Rodríguez Casado, nascut a Ceuta l'any 1918, era fill d'un general d'enginyers de tendències monàrquiques però amic personal de Franco.<sup>10</sup> Poc abans d'esclatar la Guerra Civil, l'abril de 1936, quan Vicente Rodríguez estudiava Dret i Història a la Universitat de Madrid, fou captat per Josemaría Escrivá de Balaguer i s'afilià a l'Opus Dei. Aquell jove membre de "l'Obra" passà bona part dels tres anys de guerra refugiat al consolat de Noruega de Madrid, però a mitjans de 1938 pogué passar al bàndol franquista incorporant-se al cos de sapadors que combatia en el front de Catalunya. Una vegada acabada la guerra, la seva carrera acadèmica fou meteòrica: el 1939 obtingué la llicenciatura en Filosofia i Lletres, l'any següent es doctorà en Història amb una tesi dirigida per Antonio Ballesteros Beretta sobre la dominació espanyola a Luisiana –la qual guanyaria el premi "Francisco Franco" per investigacions científiques–, i el juny de 1942, quan tot just acabava de fer els vint-i-quatre anys d'edat, va accedir a la càtedra d'Història Universal Moderna i Contemporània de la Universitat de Sevilla. Instal·lat a la capital del Guadalquivir, Rodríguez Casado demostrà ràpidament grans capacitats d'iniciativa acadèmica. Recolzant-se en els seus contactes amb els cercles governamentals de Madrid, el mateix 1942 impulsà la "Escuela de Estudios Hispano-Americanos" de la Universitat de Sevilla i l'estiu de l'any següent va posar en marxa els cursos d'es-

<sup>10</sup> Sobre la personalitat de Vicente Rodríguez Casado vegeu Fernando Fernández Rodríguez (Coord.), *El espíritu de la Rábida. El legado cultural de Vicente Rodríguez Casado*, Madrid, 1995, especialment la contribució de Miguel Chavarría "Vicente Rodríguez Casado y La Rábida", pp. 43-209.

tiu de la “Universidad de La Ràbida”. Tal com detallarem més endavant, aquestes dues institucions impulsades per Rodríguez Casado es convertiren, entre altres coses, en una mena de pedrera de molts futurs catedràtics d’Història de les universitats espanyoles, ja què els joves historiadors del moment sabien perfectament que la “Universidad de la Ràbida” i la poderosa figura de Rodríguez Casado podien ser uns trampolins decisius per a la seva carrera acadèmica. I, de fet, Rodríguez Casado va ser un personatge clau en les oposicions de catedràtic d’història que es van celebrar a l’Espanya dels anys quaranta i cinquanta.

La seva amb Jaume Vicens Vives es va encetar probablement la tardor de l’any 1943, quan l’historiador català va viatjar a Sevilla acompanyat d’Antonio de la Torre per assistir a la primera assemblea d’americanistes organitzada per la “Escuela de Estudios Hispanoamericanos”; i, llavors, Vicens també va establir els primers lligams d’amistat amb Florentino Pérez Embid, un dels deixebles i col·laboradors més destacats de Rodríguez Casado.<sup>11</sup> Després, Rodríguez Casado jugaria un paper molt important en les oposicions que permeteren Vicens retornar a la Universitat de Barcelona i també en les dels seus deixebles, mantenint ambdós historiadors una relació epistolar que sembla guanyar confiança amb el temps i que Vicens cultivaria especialment d’ençà el 1957, quan Rodríguez Casado va ser nomenat director general de “Información” en substitució de Florentino Pérez Embid.<sup>12</sup>

Rafael Calvo Serer, nascut a València l’any 1916, va ser un intel·lectual fonamental en la trajectòria de l’Opus Dei durant els anys de la postguerra.<sup>13</sup> En temps de la República, mentre cursava Filosofia i Lletres a la Universitat de València, va residir al selectiu col·legi del *Corpus Christi* de Burjassot, convertint-se, el 1935, en president de la *Federación Nacional de Estudiantes Católicos*. A l’igual que Rodríguez Casado, Calvo Serer va ser

---

<sup>11</sup> D’aquest primer contacte de Vicens amb el grup d’historiadors de l’Opus Dei radicats a la capital andalusa, en va donar testimoniatge Florentino Pérez Embid a un article publicat a *Destino* el 9 de juliol de 1960. Agraïeix aquesta referència a Cristina Gatell i Glòria Soler.

<sup>12</sup> El fet que Vicens gaudís d’una relació de confiança personal amb els dos màxims responsables de la censura franquista en la dècada dels anys cinquanta, el va situar en una posició privilegiada respecte els sectors catalanistes que volien publicar els seus llibres i articles, car es convertí en el principal “intermediari” per aconseguir-ho. Josep Pla en comentar a Josep M. Cruzet, el 16 de maig de 1957, la substitució de Pérez Embid per Rodríguez Casado a la “Dirección General de Información”, li deia “Sobre Rodríguez Casado, jo no li puc dir res que no li pugui dir –molt millor– Vicens. Vicens és l’únic català que el coneix”. Carta datada al mas Pla, reproduïda a *Josep Pla, Josep M. Cruzet. Amb les pedres disperses. Cartes 1946-1962*, edició i pròleg de Maria Josepa Gallofré, Barcelona, 2003, p. 616.

<sup>13</sup> Sobre Calvo Serer, vegeu bàsicament, Onésimo Díaz Hernández, *Rafael Calvo Serer y el grupo Arbor*, València, 2008. Sobre la seva evolució cap a un pensament liberaldemocràtic, veure Onésimo Díaz Hernández y Fernando de Meer, *Rafael Calvo Serer. La búsqueda de la libertad (1954-1988)*, Madrid, 2010.

convençut per Josemaría Escrivá de Balaguer d'afiliar-se a l'Opus Dei poc abans que esclatés la Guerra Civil. També, una vegada acabat el conflicte, la seva carrera acadèmica va ser rutilant: el juliol de 1940 es doctorava amb una tesi sobre Menéndez Pelayo i la decadència espanyola, dirigida per Santiago Montero Díaz, i poc després, el 1942, quan encara no havia arribat als vint-i-sis anys d'edat, guanyà la càtedra d'Història Universal Moderna i Contemporània de la Universitat de València.

Però, a diferència de Rodríguez Casado, el paper de Calvo Serer en la historiografia i en el món universitari espanyol dels anys quaranta i cinquanta, va ser més el de líder intel·lectual i polític que no pas el de cacic acadèmic. Calvo Serer va mantenir intensos contactes amb la intel·lectualitat catòlica de l'Europa de la postguerra, amb freqüents viatges i estades a Suïssa, Alemanya, Anglaterra i França. També en l'àmbit espanyol els projectes cultural-polítics de Rafael Calvo Serer, que en aquells moments passaven per influir a través d'una élite dirigent vinculada als valors catòlics i tradicionals, es deixaren sentir a través d'iniciatives de les quals en fou impulsor o col·laborador destacat, com ho serien la creació de la col·lecció "Biblioteca del Pensamiento Actual" de l'editorial Rialp, la revista *Arbor*, els cursos d'estiu de la "Universidad Menéndez Pelayo" de Santander i Sant Sebastià, o el "Departamento de Culturas Modernas" del CSIC. Però a més, ja en aquells anys de joventut, aquest membre de l'Opus Dei tenia una rellevant activitat política com agent de Joan de Borbó i, sobretot, com a líder d'un grup d'intel·lectuals que, fent-se hereus del llegat de Menéndez Pelayo, defensaven una concepció nacional espanyola fonamentada en els principis de la catolicitat i de la unitat de la nació des de la diversitat regional, un ideari que Calvo Serer deixaria exposat a dos obres fonamentals d'aquest ideari: *España sin problema* (1949) i *Teoría de la Restauración* (1952). Probablement la relació de Vicens amb Calvo Serer es va iniciar a finals de la dècada dels anys quaranta, jugant Pérez Embid el paper d'home pont entre ambdues personalitats; després, Calvo Serer participà en algunes de les reunions que Vicens organitzava a la seva casa del carrer Santaló interessant-se per l'evolució del catalanisme resistent d'aquells anys.<sup>14</sup>

Florentino Pérez Embid és la tercera peça clau de les relacions de Vicens amb el grup d'historiadors de la postguerra que formaven part de l'Opus

---

<sup>14</sup> A les seves memòries Maurici Serrahima rememora la reunió del 27 d'abril de 1950 a casa de Vicens en que conegué Calvo Serer. A la reunió que a més de Vicens, Calvo Serer i Serrahima hi assistiren Frederic Rahola, Alexandre Cirici i Josep Benet. Segons Serrahima, l'intel·lectual valencià "mostra un cert interès per les coses nostres. Diria que, sobretot, per veure si les podria utilitzar en funció d'una forta ambició política", també segons Serrahima, Calvo Serer "ignorava que el catalanisme conservés tanta força i tantes aspiracions", *Del passat quan era present II (1948-1958)*, Barcelona, 2004, p. 160.



Dei.<sup>15</sup> Nascut a Aracena (Huelva) l'any 1918, Pérez Embid es va afiliar a la Falange a l'esclatar la Guerra Civil, moment en què estava cursant els estudis de Filosofia i Lletres a Sevilla. L'any 1940 obtingué la llicenciatura i quedà incorporat al laboratori d'art de la universitat andalusa. També, immediatament després de la guerra, establí contactes amb el grup d'Acción Católica, però l'arribada a Sevilla de Vicente Rodríguez Casado el 1942 fou decisiva per reorientar la seva trajectòria acadèmica i personal. Sota el patronatge de Rodríguez Casado, el setembre de 1943 Florentino Pérez Embid s'afilià a l'Opus Dei i girà les seves passes acadèmiques cap al món de la Història i de la Història d'Amèrica. El 1945 presentà la seva tesis doctoral sobre la marina andalusa en els segles XIII, XIV i XV i el 1949 obtingué la càtedra de "Historia de los Descubrimientos Geográficos y Geografía de América" de la Universitat de Sevilla, traslladant-se en el 1951 a la Universitat de Madrid amb una càtedra del mateix nom.

Florentino Pérez Embid va conèixer Calvo Serer quan aquest, a mitjans dels anys quaranta, anà a la ciutat del Guadalquivir amb un grup d'alumnes de la Universitat de València,<sup>16</sup> establint-se des de llavors una amistat i col·laboració destinades a tenir un gran impacte en la vida política, acadèmica i intel·lectual de la postguerra. De fet, el duet Calvo Serer Pérez Embid fou qui portà, des de mitjans dels anys quaranta, l'estratègia cultural-política de l'institut catòlic fundat per Josemaría Escrivà de Balaguer. Pérez Embid formà part de la direcció d'*Arbor*, ocupà la direcció general de Propaganda (1951-1952) i després la d'Informació (1952-1957), fent-se càrrec per tant del control sobre la censura de llibres i essent també, en el mateix període, director del "Ateneo" de Madrid. Pérez Embid fou el més important col·laborador en el món polític i institucional de Rafael Calvo Serer i, com aquest, s'acostà a Joan de Borbó, formant part del seu consell privat.

Pérez Embid va conèixer Vicens l'any 1943, en el viatge ja comentat que l'historiador català féu a la capital andalusa. D'ençà llavors s'establí una relació acadèmica i personal de molta més profunditat i confiança que no pas la que Vicens mantingué amb Rodríguez Casado i Calvo Serer. La cordialitat i, fins i tot, confidencialitat en la correspondència mantinguda entre ambdós historiadors així ho palesa. Tal com detallarem més endavant, Vicens acudí sovint al seu amic "Floro" per distintes qüestions relacionades amb les oposicions dels seus deixebles, el finançament de publicacions, per superar les traves de la censura o també per intentar editar una revista en llengua catalana. Durant la dècada dels anys cinquanta, Florentino Pérez

---

<sup>15</sup> Sobre Florentino Pérez Embid, vegeu: DD.AA., *Florentino Pérez Embid: homenaje a la amistad*, Barcelona, 1977; i José Manuel Cuenca Toribio, *Obra historiográfica de Florentino Pérez Embid*, Sevilla, 2000.

<sup>16</sup> Informació que dona Onésimo Díaz a partir d'una entrevista per ell mantinguda amb Antonio Fontán, Cfr., *Rafael Calvo Serer...* (2008), p. 42 (nota 31).

Embid viatjà freqüentment a Barcelona i Vicens li organitzà diverses intervencions acadèmiques a la universitat i l'Ateneu, participant també de les reunions que l'historiador català celebrava a la seva casa barcelonesa del carrer Santaló.<sup>17</sup> Així mateix, és fàcil trobar nombroses referències laudatòries de Vicens cap a Pérez Embid en les ressenyes i articles divulgatius que l'historiador gironí publicava especialment a *Destino*, i, significativament, el febrer de 1953, Vicens posà al seu article "Andalucía y Cataluña" aquesta dedicatòria per a "Floro": "A Florentino Pérez Embid, abiertamente, con la misma amplia simpatía con que trata las cosas de Cataluña".<sup>18</sup> Pérez Embid jugà un paper de nexa entre Calvo Serer, Rodríguez Casado i Vicens, car col·laborà i establí una relació de gran confiança amb tots tres.

#### LA FORÇA DELS MEMBRES DE L'OPUS DEI EN LA UNIVERSITAT ESPANYOLA DE LA POSTGUERRA

Com és sabut, l'exili republicà i la repressió franquista crearen un gran buit en la docència i la recerca de la universitat espanyola sortida de la Guerra Civil.<sup>19</sup> Aquesta situació provocà una petita allau de nous catedràtics afins al règim, que tal com hem vist en els casos d'alguns membres de l'Opus Dei obtingueren la plaça en edats molt joves. Procés de substitució que tingué un primer intent de regulació institucional en la Llei d'Ordenació Universitària del juliol de 1943, la qual significà reemplaçar la total arbitrietat ministerial anterior per un marc jurídic que definia un model d'universitat "catòlica", "tradicional" i al servei "polític" del règim.<sup>20</sup>

El paper dels sectors catòlics del franquisme en aquest rellevament va ser molt important, especialment a través de dues figures clau: José Ibáñez

<sup>17</sup> Albert Manent que assistí a finals de 1954 a una reunió en què hi eren invitats, a més de Manent, Florentino Pérez Embid, Santiago Galindo, Jordi Pujol, Salvador Casanovas, Lluís Porqueres i Joan Crusellas. Albert Manent fa aquest retrat del llavors director general de Informació: "estudiós, catedràtic, membre destacadíssim de l'Opus Dei, andalús, simpàtic, sense *empaque*, ni cap mena de tarannà untuós o jesuític [...] La conversa fou franca i sense malabarismes. Pérez Embid féu preguntes inimaginables en aquells temps d'estabilitat franquista: què passaria quan funcionessin amb normalitat els partits polítics i demanà repetidament quina era la posició i les exigències del catalanisme que representaven els convidats de Jaume Vicens, presidits per ell". *L'altra vocació...* (1986), pp. 198 i 200.

<sup>18</sup> Jaume Vicens Vives, "Andalucía y Cataluña", *Destino* 810 (14 de febrer de 1953), reprodït a *Obra Dispersa II* (1967), pp. 204-205.

<sup>19</sup> Sobre aquesta repressió franquista en el món universitari vegi's fonamentalment: Jaume Claret Miranda, *El atroz desmoche. La destrucción de la universidad española por el franquismo*, Barcelona, 2006; del mateix autor *La repressió franquista a la Universitat Catalana*, Vic, 2003.

<sup>20</sup> Cfr., Gonzalo Pasamar, *Historiografía e ideología en la postguerra española: La ruptura de la tradición liberal*, Zaragoza, 1991, pp. 22 ss.

Martín (Valbona, Terol 1896 – Madrid, 1969) home de l'Asociación Católica Nacional de Propagandistas, que fou ministre d'Educació entre 1939 i 1951, així com també president del Consejo Superior de Investigaciones Científicas, i de l'íntim amic d'aquest, el també aragonès José M. Albareda Herrera (Casp 1902 – Madrid 1966), catedràtic de farmàcia i secretari del CSIC des del 1939, home també provinent dels sectors catòlics que, el 1937, s'havia afiliat a l'Opus Dei i que seria ordenat prevere el 1959.

Encara que a nivell global de tota la universitat sigui potser exagerat parlar d'un "assalt" dels membres de l'Obra a les càtedres de la postguerra –car entre 1940 i 1945 entraren en possessió d'una càtedra onze afiliats de l'Opus, és a dir un 6% dels nomenaments–,<sup>21</sup> en determinades especialitats, com seria el cas de la Història Moderna i Contemporània, el seu pes i influència serien molt grans.

A través de José M. Albareda, Vicente Rodríguez Casado tenia informació dels plans i de les promocions polítiques del ministre Ibáñez Martín. Així, Rodríguez Casado tingué coneixement que Cayetano Alcázar Molina (Madrid 1897 – Santander 1958), home de tarannà conservador, publicista de la premsa del Movimiento, deixeble d'Antonio Ballesteros Beretta, així com amic personal de Pedro Sainz Rodríguez, es convertiria en un personatge clau en la universitat espanyola. Pel que sembla, "don Vicentón" jugà a fons aquesta carta, rodejant Cayetano Alcázar d'atencions personals i fent que els seus deixebles i col·laboradors s'hi aproximessin.<sup>22</sup> Amb aquesta estratègia, quan el 1946 Cayetano Alcázar passà a fer-se càrrec de la direcció general de "Universidades", Rodríguez Casado i els membres de l'Opus Dei gaudiren d'una posició privilegiada, i, en la disputa de les càtedres d'història, guanyaren clarament la partida a l'altra gran família política del règim: la dels falangistes, els quals tenien en el també deixeble d'Antonio Ballesteros Beretta, el càntabre Ciriaco Pérez Bustamante (La Hermida 1896 – Benalmádena, 1975), conegut entre els col·legues d'universitat com "Don Ciri", a un dels seus principals capitosts.

El nexa entre Cayetano Alcázar i Vicente Rodríguez Casado propicià la ràpida promoció de joves historiadors a ells vinculats. Així, Vicente Palacio Atard, deixeble de Cayetano Alcázar però també llavors simpatitzant de l'Opus i col·laborador de la revista *Arbor* –això fins que una polèmica amb Calvo Serer sobre les tesis d'aquest exposades al llibre *España sin problema* (1949) l'allunyà del grup liderat per l'intel·lectual valencià–, va guanyar el 1948 la càtedra d'Història d'Espanya Moderna i Contemporània de la Universitat de Barcelona, la qual permutaria aquell mateix any per una

---

<sup>21</sup> La xifra la dona John F. Coverdale, *La Fundación del Opus Dei*, Barcelona, 2002, p. 318.

<sup>22</sup> Això segons el testimoni d'Octavio Gil Munilla, persona molt pròxima a Rodríguez Casado. Vegeu Miguel Chavarría, *Vicente Rodríguez Casado...* (1995), p. 77 (nota 2).

altra de Valladolid, cosa que facilitaria a Vicens el seu trasllat de Saragossa a Barcelona; José María Jover Zamora, deixeble de Cayetano Alcázar, però també vinculat a Rafael Calvo Serer a través de la revista *Arbor*, guanyà la càtedra d'Història Universal Moderna i Contemporània de la Universitat de València el 1949; Florentino Pérez Embid, tal com ja hem vist estretament relacionat amb Rodríguez Casado i Calvo Serer, va guanyar el 1949 la càtedra de Historia de los Descubrimientos Geográficos y Geografía de América de la Universitat de Sevilla el 1949; Octavio Gil Munilla, deixeble i pròxim col·laborador de Rodríguez Casado, però que també havia entrat en contacte amb Calvo Serer a València com alumne del col·legi de Burjassot i de la Facultat de Dret, guanyà el 1949 la plaça d'Història Moderna i Contemporània de la Universitat de Saragossa, que el 1953 permutà per una a Sevilla; aquesta plaça de Saragossa fou ocupada aquell mateix 1953 per Carlos Corona Baratech, un aragonès de Jaca que havia estat adjunt de Rodríguez Casado a Sevilla des de 1950 i que des d'aquesta data fins a 1952 fou secretari adjunt de la Universidad de la Rábida, Carlos Corona era un home de procedència falangista però que acabà simpatitzant amb l'institut catòlic fundat per Escrivà de Balaguer. Uns noms als quals caldria afegir americanistes com José Calderón Quijano o catedràtics d'Història Moderna i Contemporània una mica posteriors com Valentín Vázquez de Prada o José Cépeda Adán.<sup>23</sup>

En el 1951, però, la substitució de Cayetano Alcázar per Joaquín Pérez Villanueva en la direcció general de "Universidades", coincidint amb el repleu ministerial de José Ibáñez Martín pel catòlic falangista Joaquín Ruiz Gimenez, afeblí momentàniament la posició dels professors universitaris de l'Opus Dei. Joaquín Pérez Villanueva (El Barco de Ávila 1910 – Madrid 1994), que ocupà la direcció general de "Universidades" entre 1951 i 1956, era un home del sector falangista i estava casat amb Maria Tovar, germana del filòleg i historiador Antonio Tovar, un dels intel·lectuals més destacats del falangisme de la postguerra i que mantingué amb Calvo Serer i Pérez Embid una forta confrontació ideològica.

#### LES RELACIONS ACADÈMIQUES DE VICENS AMB ELS INTEL·LECTUALS I HISTORIADORS DE L'OPUS DEI

Com és sabut, en els anys de la immediata postguerra, Vicens va ser depurat, separat de la universitat i per raons polític-administratives es va veure obligat a retirar-se de les oposicions de catedràtic d'universitat que

<sup>23</sup> La datació d'aquestes oposicions a càtedra surt del diccionari de Ignacio Peiró i Gonzalo Pasamar, *Historiadores españoles contemporáneos (1840-1980)*, Madrid, 2002.

havia preparat i iniciat l'octubre de 1940.<sup>24</sup> La seva irreductible voluntat d'exercir el magisteri a la universitat, convençut que després de l'enrunament de la Guerra Civil no es podia produir cap rescat historiogràfic i, en general, cultural i científic si no es comptava amb aquesta institució, va trobar un primer i decisiu recolzament en la persona del seu antic mestre i director de tesi Antonio de la Torre (Córdoba 1878 – Madrid 1966). Ja l'any 1939 Vicens col·laborà amb de Antonio de la Torre en les tasques de recuperació documental de la delegació del “Servicio de Recuperación de Archivos, Bibliotecas y Museos” que Antonio de la Torre dirigia a Barcelona i, quan aquest es traslladà a Madrid el 1940 per ocupar la càtedra d'Història Medieval resultat de l'expulsió de Claudio Sánchez Albornoz, es convertí en el principal valedor de Vicens dins ells cercles ministerials de la capital.<sup>25</sup>

Antonio de la Torre tenia una bona relació amb el ministre José Ibáñez Martín i també amb l'home de confiança d'aquest: Cayetano Alcázar i Molina, amb qui compartia, juntament amb el marquès de Saltillo, la direcció efectiva de l'Institut Jerónimo Zurita del CSIC, el qual formalment estava presidit per Pio Zabala.<sup>26</sup> Els bons oficis d'Antonio de la Torre possibilitaren que ja als inicis de 1944 s'obris per a Vicens l'expectativa d'accedir a la càtedra d'Història Moderna i Contemporània de la Universitat de Saragossa que estava vacant, aconseguint també Antonio de la Torre que aquell mateix any 1944 Vicens es pogués incorporar com agregat a la secció barcelonina de l'Institut Jerónimo Zurita.<sup>27</sup> L'espera de la convocatòria de la càtedra de Saragossa tensà els nervis de Vicens i només amb l'arribada de Cayetano Alcázar a la direcció general d'Universitats el 1946 es desencallà el tema.<sup>28</sup>

---

<sup>24</sup> Vegeu Josep M. Muñoz, *Jaume Vicens i Vives...* (1997), pp. 107 ss.

<sup>25</sup> Les tasques de Vicens realitzades per al “Servicio de Recuperación de Archivos, Bibliotecas y Museos” resten detallades a dues cartes de l'agost de 1939 adreçades a Antonio de la Torre i reproduïdes a J. Clara, P. Cornellà, F. Marina i A. Simon, *Epistolari II* (1998), pp. 472-475.

<sup>26</sup> Cfr., Gonzalo Pasamar, *Historiografía e ideología...* (1991), p. 125.

<sup>27</sup> En una carta datada a Madrid el 12 de febrer de 1944, Antonio de la Torre comunicava a Vicens que “he planteado a Albareda la conveniencia que V. pueda dedicarse a los trabajos sobre el reinado de los Reyes Católicos en el ACA que yo tengo comenzados. Albareda ha hablado con el ministro y el ministro no se niega a ello”. I en una altra misiva de 22 de març de 1944, Antonio de la Torre li donava a Vicens aquesta notícia: “Me extraña no haya recibido una mía del 17, en la que le decía: He hablado con el Ministro. Va a ser V. agregado al Instituto Jerónimo Zurita, para trabajar conmigo en las cosas de los reyes católicos del Archivo de la Corona de Aragón [...] Hoy he visto a Albareda y me ha confirmado que pronto se firmará su agregación”. Arxiu Jaume Vicens Vives. Agraïixo a la família de Jaume Vicens l'haver-me facilitat una còpia de les cartes inèdites citades en aquest treball.

<sup>28</sup> El 7 de maig de 1946 Vicens escrivia al seu amic Sobrequés informant-lo del mal moment físic i psíquic que estava passant, però l'informava de que les oposicions “que s'han anat aplaçant des d'ara fa dos anys, i que per fi sembla que amb Don Cayetano al Ministeri es faran aviat”, Jaume Sobrequés, *Història d'una amistat...* (2000), p. 301. Una vegada guanyades les oposicions de Saragossa i Barcelona, Vicens anà a veure a Ferran Soldevila,

Si bé Antonio de la Torre i Cayetano Alcázar foren els principals artífexs en el retorn de Vicens a la Universitat, l'historiador català també comptà amb el suport d'alguns membres de l'Opus Dei. Pel que sembla, aquest recolzament no va ser fruit d'una afinitat ideològica o religiosa, car Vicens era considerat dins la historiografia espanyola com un catalanista moderat sinó, almenys inicialment, fruit d'un càlcul tàctic. Vicente Rodríguez Casado era conscient de què si Vicens comptava amb el suport d'Antonio de la Torre i Cayetano Alcázar el seu accés a una càtedra seria inevitable, per la qual cosa aquest influent membre de l'Opus Dei deia als seus amics de confiança que “Vicens ha de ser catedrático tarde o temprano, más vale que lo deba a nosotros que no lo deba a otros”.<sup>29</sup> Rodríguez Casado fou nomenat en el tribunal que, el febrer de 1947, atorgà a Vicens la plaça de catedràtic d'Història Moderna i Contemporània de Saragossa i també estigué present en la què, just un any després, el febrer de 1948, li permeté accedir a la de igual denominació de Barcelona, trasllat possible, crec que paga la pena remarcar-ho, perquè Vicente Palacio Atard, que l'any anterior havia guanyat aquella plaça de Barcelona, es va traslladar a seu torn a Valldolid.

Enmig de les dues oposicions, el 27 de desembre de 1947, Vicens va publicar a *Destino* un article laudatori sobre “La Escuela Histórica de Sevilla” en què es referia a Rodríguez Casado com “una persona joven, preparada, entusiasta y con una gran vocación americanista” que “con grave y segura mano” pilotava l'escola la “Escuela de Estudios Hispanoamericanos” i la “Universidad de la Rábida”.<sup>30</sup>

Indubtablement, durant aquells anys Vicens va trobar en els historiadors de l'Opus Dei un suport per als seus interessos i iniciatives; tanmateix, la seva posició en el sistema universitari espanyol era dèbil i no sempre aquesta aliança podia ser efectiva perquè els seguidors de Josemaría Escrivà de Balaguer actuaven primerament seguint els seus propis interessos. Així, en les oposicions celebrades l'any 1949 a les càtedres de Historia Universal de les edats Moderna i Contemporània de les universitats de València i Saragossa –guanyades tal com hem vist per José María Jover i Octavio Gil Munilla–,

---

i aquest anotà de la conversa que “ha explicat que deu, sobretot, la càtedra a Cayetano Alcázar, que s'ha oposat a totes les dificultats acumulades pels adversaris”, Ferran Soldevila, *Diàrits de l'exili i el retorn (II. El retorn)*, a cura d'Enric Pujol, València, 2000, p. 230. El mateix Vicens, en una carta datada a Barcelona el 16 de novembre de 1952, tot acusant-ne una altra de Cayetano Alcázar, li deia: “poque jamás olvido cuanto ha contribuido Usted a que esto fuera posible, apoyándome en todo momento, antes, en y después de ser catedrático. Contrariamente a cuantos se complacen en chismorrear, a mi propósito, sobre supuestos planes maquiavélicos, sé que tengo en Usted a un buen amigo contra viento y marea” AJVV.

<sup>29</sup> Entrevista amb Antonio Domínguez Ortiz a l'Escorial, 18 d'agost de 1997.

<sup>30</sup> Jaume Vicens Vives, “La escuela histórica de Sevilla”, *Destino* 542, 27 de desembre de 1947. Reproduït a *Obra Dispersa II* (1967), pp. 281-283.

els interessos de Vicens van ser postergats sense miraments. La presència de professors vinculats o afins l'Opus Dei era molt important –el tribunal era format per Antonio de la Torre, Manuel Ballesteros Gabrois, Rafael Calvo Serer, Vicente Rodríguez Casado i Vicente Palacio Atard–, però Joan Reglà, Joan Mercader i un amic de Vicens com era Felipe Ruiz Martín van ser etziats sense contemplacions per facilitar el camí a Jover i Gil Munilla. Una carta de Ruiz Martín a Vicens escrita a finals d'aquell any relata amb detall l'oposició i reflecteix la tensió viscuda: “La pasión era tan exacerbada que ningún dique sería capaz de contenerla. Yo fui desde el primer momento uno de los objetivos a triturar; se me atacó con furia y enconó en todo instante, con el torcido propósito de que si en el Tribunal alguien pensaba ampararme se apercibiera de que sostener mi candidatura iba a costar una batalla [...] En Madrid conocí e hice amistad con Reglà y Mercader. Fueron los dos muy maltratados; quizá por ver en ellos –en Reglà especialmente– cierto peligro. Ambos están mejor orientados que otros, y saben y valen más”.<sup>31</sup> Pocs dies abans de rebre aquesta carta, Vicens n'havia escrit una altra a Rafael Calvo Serer en la qual es queixava per la ràpida eliminació dels seus deixebles en els exercicis de les oposicions: “Tanta precipitación en las eliminaciones ha dado pábulo a la idea de que la decisión final estaba preconcebida, lo que siempre es una constatación amarga, tanto más cuanto la gente de por acá se había preparado con tenacidad durante meses y meses, y no han hallado tan siquiera atención por tal esfuerzo”.<sup>32</sup> Tanmateix, lluny de trencar els lligams que l'unien els catedràtics de l'Opus Dei, Vicens encara els volia intensificar. En aquella mateixa missiva, a més de donar gràcies a Calvo Serer per “las atenciones que tuviste con Reglà”, li comunicava que havia decidit crear a la Universitat de Barcelona el “Centro de Estudios Históricos Internacionales”, tot proposant al catedràtic valencià, com també ja ho havia fet anteriorment a Rodríguez Casado i Pérez Embid,<sup>33</sup> un autèntic repartiment de la recerca de la Història Moderna, Contemporània i d'Amèrica a escala espanyola, això comptant amb les universitats en què l'Opus Dei hi tenia presència sigui a través de catedràtics o gent afí (Rodríguez Casado i Florentino Pérez Embid a Sevilla, Rafael Calvo Serer, ja amb una càtedra a Ma-

---

<sup>31</sup> Carta reproduïda per Jaume Sobrequés, *Història d'una amistat...* (2000), pp. 617-619. També Antoni Simon, *Jaume Vicens Vives...* (2002), p. 61.

<sup>32</sup> Carta de Vicens a Calvo Serer datada a Barcelona el 27 de novembre de 1949, reproduïda a J. Clara, P. Cornellà, F. Marina i A. Simon, *Epistolari II* (1998), pp. 129-130.

<sup>33</sup> En la carta esmentada de Vicens a Calvo Serer, Vicens feia referència que ja havia parlat d'aquesta distribució de la recerca de la Història Moderna i Contemporània d'Espanya amb Rodríguez Casado. Així mateix, envià una carta a Pérez Embid que fou contestada per aquest l'1 de desembre de 1949, reproduïda per Jaume Sobrequés, *Història d'una amistat...* (2000), pp. 614-615. Crec, però, que Vicens proposava aquest repartiment bàsicament per aconseguir l'objectiu de trobar suports pel Centro de Estudios Históricos Internacionales, per ell impulsat.

drid, i Vicente Palacio Atard a Valladolid). La proposta de Vicens era que a Madrid es desenvolupessin els aspectes de teoria general i de síntesis històrica, així com els referits als segles XVIII i XIX; a Valladolid els referits als de l'Espanya Imperial (segle XVI i XVII), a Sevilla la història de l'Amèrica Hispànica; mentre que ell a Barcelona impulsaria les relacions mediterrànies i pirinenques hispanes.

En aquells moments, Rafael Calvo Serer era secretari del patronat "Saavedra y Fajardo" i José María Albareda ho era del CSIC, per tant, Vicens depenia dels caps universitaris de l'Opus Dei per aconseguir reconeixement institucional i subvencions dineràries pel seu "Centro de Estudios Históricos Internacionales". Tanmateix, aquesta seria una tasca feixuga, car José María Albareda no acceptava el CEHI com un centre coordinat amb el CSIC, sinó només com un òrgan integrat o absorbit per aquesta estructura estatal. Vicens es mantingué ferm en defensar l'autonomia del seu projecte institucional,<sup>34</sup> encara que el CEHI tardés més cinc anys en ser reconegut pel Ministeri d'Educació, cosa que succeí el 9 d'agost de 1955.<sup>35</sup>

De fet, els interessos de Vicens restaren sempre relegats als dels membres de l'Opus Dei, cosa que quedaria especialment demostrada en el llarg i penós procés de consolidació acadèmica dels deixebles de l'historiador català. Així, després de les de 1949, Reglà va oposar el 1953 a la càtedra d'Història Universal Moderna i Contemporània de la Universitat de Saragossa, on va tenir un tribunal presidit per Jesús Pabón i que tenia a Vicens com a vocal; aquest en una carta a Felipe Ruiz Martín del gener d'aquell any feia el comentari següent sobre el futur concurs: "Deseo que tú y Reglà seáis los mejores, como creo que lo sois por vuestros trabajos e infatigable vocación, porque representáis nuevas y vigorosas corrientes históricas. Ni Pabón ni yo somos capaces de que se nos pegue ningún camelo. Estamos demasiado curtidos".<sup>36</sup> Tanmateix, Felipe Ruiz Martín finalment no es

<sup>34</sup> Comentant aquesta batalla amb el CSIC, Vicens escrivia al seu amic Felipe Ruiz Martín en data 24 d'agost de 1952: "...Hasta el punto, amigo Felipe, que hay convocada para el próximo octubre una reunión en Madrid al objeto de poner en claro esta enmarañada madeja del modernismo español. Ellos nos necesitan, lo sé; ellos tienen el dinero, también lo sé. Nosotros nos desarrollaríamos mejor con mejores subvenciones. Puedes creerme que no morderemos el anzuelo. O triunfamos donde pensamos (investigación, cátedras, profesorado auxiliar) o nos retiraremos al Aventino. Pobres éramos y pobres seremos. Pero nuestra llama no se extingue por un miserable plato de lentejas", J. Clara, P. Cornellà, F. Marina i A. Simon, *Epistolari II* (1998), p. 406.

<sup>35</sup> Emili Giralt, *El Centre d'Estudis Històrics Internacionals (passat i present)*, Barcelona, 1986, especialment l'epígraf "Les relacions amb el CSIC".

<sup>36</sup> Carta de Vicens a Felipe Ruiz Martín, datada a Barcelona el 25 de gener de 1953, reproduïda a J. Clara, P. Cornellà, F. Marina i A. Simon, *Epistolari II* (1998), pp. 411-412. He tractat el desenvolupament de l'oposició de la càtedra de Saragossa i de la plaça posterior al CSIC que guanyà Joan Mercader a *Jaume Vicens Vives...* (2002), d'on manllevo part de la informació que segueix.



va presentar i va ser Carlos Corona Baratech qui va guanyar les oposicions, retornant a Saragossa després de ser tres anys adjunt de Rodríguez Casado a Sevilla.<sup>37</sup> Vicens només va poder “mercaderjar” amb el seu vot,<sup>38</sup> amb la probable intenció d’assegurar la futura plaça de Mercader com investigador del CSIC, la qual va guanyar l’investigador d’Igualada l’any següent. El paper de Rodríguez Casado, present tant a la plaça del tribunal de Saragossa com en la del CSIC va ser determinant en tot plegat. Per indicació expressa de Vicens, Mercader va escriure l’abril de 1954 a Rodríguez Casado agraint-li les atencions que va tenir com a membre del tribunal en la plaça del CSIC i lloant-li l’escola històrica sevillana que dirigia: “y no creo hacer revelación alguna si le digo que en la cristalización de la escuela historiográfica que preside el doctor Vicens, la de Sevilla ha sido un saludable ejemplo a imitar”.<sup>39</sup> Encara que Vicens no hagués obtingut res més que el premi de consolació no podia deixar d’estar agrait als catedràtics de l’Opus Dei.

Quelcom semblant passaria quatre anys més tard quan finalment, el desembre de l’any 1958, Reglà va accedir a una càtedra de Historia de España Moderna y Contemporánea, tot i que al quedar en segon lloc en les oposicions no va poder escollir la plaça de Barcelona, la qual fou per a Valentín Vázquez de Prada, membre de l’Opus Dei que entre 1956 i 1959 va

---

<sup>37</sup> A més de Carlos Corona i Joan Reglà, a les oposicions de Saragossa s’hi van presentar Carlos Seco Serrano i Valentín Vázquez de Prada. Una visió “dolça” de les oposicions la dona Jesús Pabón a les seves “palabras preliminares” al llibre pòstum de Joan Reglà, *Historia de Cataluña*, Madrid, 1974. La retirada de Felipe Ruiz Martín es explicable per la seva forta animadversió envers Jesús Pabón.

<sup>38</sup> Aquesta és la paraula utilitzada per Elies Serra i Ràfols, catedràtic de La Laguna en una carta de 7 de desembre de 1957 adreçada a Ferran Soldevila, Arxiu Nacional de Catalunya, Fons Soldevila, en què Serra i Ràfols, després de defensar-se de les acusacions de no haver recolzat suficientment Reglà en les oposicions a la càtedra d’Història General d’Espanya de Barcelona celebrades la tardor de 1957, llançava una forta crítica contra Vicens pel seu paper en les oposicions de Saragossa de 1953 i deia a Soldevila: “d’aquest home no cal fiar-se’n”. En l’oposició de la càtedra de Saragossa de l’any 1953, tot i que Vicens era vocal del tribunal i aquest era presidit per un amic de Vicens com Jesús Pabón, l’historiador català no s’enfrontà a Rodríguez Casado per defensar la candidatura de Reglà, sinó que pactà amb ell la futura plaça de Mercader al CSIC. Amb aquella oposició, després de retornar Gil Munilla a Sevilla, Rodríguez Casado aconseguia el retorn de Carlos Corona a Saragossa.

<sup>39</sup> Carta de Joan Mercader a Vicente Rodríguez Casado de 10 d’abril de 1954. Dos dies després Mercader informava a Vicens de la missiva i li feia arribar una còpia (quan va ser consultada aquesta documentació es trobava al Fons Joan Mercader del Servei de Documentació del Museu de la Pell d’Igualada, Centre d’Estudis Comarcals d’Igualada (CECI), actualment dit fons es troba dipositat a l’Arxiu Comarcal d’Igualada). El dia 24 del mateix mes d’abril Vicens acusava haver rebut la carta i contestava a Mercader dient: “Trobo molt bé el contingut de la seva lletra a Rodríguez Casado. Sens dubte ha estat el pern de la combinació que tan bé ha reeixit. Però darrera de la seva persona, no ho oblidí, hi havia encara en Pérez Embid. No cal que vostè escrigui a aquest darrer. Però és bo que sàpiga les intimitats del drama”, reproduïda a J. Clara, P. Cornellà, F. Marina i A. Simon, *Epistolari I* (1994), p. 178.

impartir docència als cursos d'estiu de la "Universidad de la Rábida". Joan Reglà va obtenir la de Santiago que ràpidament va permutar per una de València. Vicens encara que fes alguns escarafalls per aquell resultat que allunyava Reglà de Barcelona, no va retreure res als seus amics de l'Opus Dei, car era conscient de la seva situació subordinada en el polititzat sistema acadèmic espanyol de l'època. De fet, només uns mesos després negociava amb Florentino Pérez Embid la traducció castellana del seu llibre *Industrials i Polítics* a l'editorial Rialp, traducció que veuria la llum l'any 1961, una vegada ja traspassat Vicens.<sup>40</sup>

En els anys finals de la seva vida sembla que Vicens es va plantejar traslladar-se a Madrid per poder incidir amb més força en la vida acadèmica espanyola. L'any 1956, quan havia quedat vacant la càtedra de Pío Zabala, va insinuar la seva candidatura però va renunciar-hi davant la intenció de Pérez Villanueva de traslladar-se a Madrid.<sup>41</sup> Uns anys després, poc abans de morir, també contemplava possibilitat de la seva marxa a la capital espanyola mogut per uns interessos tant de contribuir a renovar la historiografia espanyola e hispanoamericana, com de acabar amb la seva posició subordinada en el joc del poder acadèmic, el qual es decidia en els cercles ministerials de la capital de l'estat. Possibilitat que li va ser desaconsellada pel seu amic íntim, el pare Miquel Batllori, el qual va donar el seu parer a Vicens dient: "No ho facis, perquè allà no t'ho agrairan, i ací no t'ho perdonaran".<sup>42</sup>

Com a balanç. En el conjunt de les relacions personals i acadèmiques que Vicens mantingué amb els historiadors i intel·lectuals de l'Opus Dei no és gens fàcil destriar entre el que hi ha de tacticisme i el que hi ha d'amistat sincera o afinat historiogràfica. El testimoniatge de Pere Voltes induiria a pensar que hi va haver-hi molt més del primer que no pas del segon,<sup>43</sup> però

<sup>40</sup> En una carta de Vicens a Florentino Pérez Embid, datada el 5 de juny de 1959, ja semblava que el contracte estava tancat. Vicens lliuraria una traducció del llibre a l'editorial Rialp, mentre que aquesta retribuiria a Vicens amb 15.000 pessetes i un 10% de drets d'autor. AJVV.

<sup>41</sup> En una carta datada a Roses el 13 d'agost de 1956, Vicens escrivia a Joaquín Pérez Villanueva: "No te negaré que tal cátedra constituía, precisamente en estos momentos, una salida para intentar quebrantar el muro que desde hace cinco años se nos tiene levantado en Madrid. Me refiero no sólo a mi posición personal entre los dime y diretes de que soy frecuentemente víctima respecto mi orientación cultural, sino, sobre todo, a mi responsabilidad como cabeza visible de un equipo de trabajo. Presentar mi candidatura a la cátedra de don Pío había acallado la mentecatez de los centralizantes y, como te decía, habría facilitado la misión que me incumbe de llevar a la cátedra a mis discípulos y de procurarles medios de trabajo", AJVV. Aquesta darrera al·lusió pot ser interpretada com una pressió de Vicens: ell facilitava les coses amb la renúncia a la càtedra, però calia donar solució a la situació de Reglà.

<sup>42</sup> Miquel Batllori, *Records de quasi un segle (recollits per Cristina Gatell i Glòria Soler)*, Barcelona, 2000, p. 270.

<sup>43</sup> Segons Pere Voltes: "Para seguir siendo ayudante suyo, mientras duró la cosa, tuve que secundarle en posturas tales como el odio de boquilla al Opus Dei, del cual decía horrores,

el ressentiment d'aquest antic deixeble de Vicens contra el qui havia estat el seu director de tesi doctoral obliga a posar en quarantena la seva paraula escrita.

#### VICENS I LA POLÈMICA LAÍN ENTRALGO-CALVO SERER

La pugna ideològica entre les dues grans famílies polítiques del règim franquista, els nacionalcatòlics i els falangistes, que ja es venia arrossegant des dels anys de la Guerra Civil, va viure entre 1948 i 1953 el seu últim gran episodi polèmic. En paraules d'Ismael Saz: "Pedro Laín Entralgo, por parte falangista, y Rafael Calvo Serer, por la del *Opus*, iban a ser los dos grandes puntos de referencia de una polémica que no iba a ser en absoluto sólo entre ellos dos y en la que se dirimían proyectos culturales diversos, por supuesto, pero también proyectos políticos alternativos basados en concepciones ideológicas igualmente contrapuestas. Era un conflicto entre dos nacionalismos, antidemocráticos y antiliberales ambos, que iba a constituir de algún modo la última batalla ideológica digna de tal nombre librada en el seno del franquismo".<sup>44</sup>

A més de Laín i Calvo Serer en el xoc entre aquests dos nacionalismes espanyols també hi participaren altres intel·lectuals, polítics i periodistes com Florentino Pérez Embid, Antonio Tovar, Dionisio Ridruejo, Santiago Galindo Herrero o José María Desantes; i a banda dels emblemàtics llibres de Laín *España como problema* (1948) i Calvo Serer *España sin problema* (1949), la polèmica es desenvoluparia a través de diverses revistes i diaris, com serien *Ateneo*, *Revista*, *Arbor*, *ABC*, *Alcalá* o *Arriba*. També, cal remarcar que la història, com a element per explicar i projectar la nació espanyola, va ser quasi omnipresent en els grans eixos ideològics d'aquest debat: Menéndez Pelayo enfront Menéndez Pidal, les dos Espanyes d'Ortega i Unamuno enfront l'única Espanya de la tradició catòlica, "Restauració" enfront "Revolució" i regionalisme enfront l'esenialisme castellà de tall imperialista.<sup>45</sup>

---

sin vacilar en personalizarlos de palabra y por escrito en figuras próximas a la Obra, como Pérez Embid, Rodríguez Casado, Jover Zamora y otros. Esto no le impedía hacer rendibús a estos y al profesor Albareda, tan sobresaliente en el *Opus*, y llevarme a mí también a saludarle "porque nunca se sabe si convendrá". *Furia y farsa del siglo xx*, Barcelona, 2004, p. 387.

<sup>44</sup> Ismael Saz Campos, *España contra España. Los nacionalismos franquistas*, Madrid, 2003, p. 379.

<sup>45</sup> Sobre aquesta polèmica vegeu bàsicament: Gonzalo Pasamar, *Historiografía e ideología...* (1991), pp. 110-118; Elías Díaz, *Pensamiento español en la era de Franco (1939-1975)*, Madrid, 1983, pp. 52-58; Javier Tusell, *Franco y los católicos*, Madrid, 1984, pp. 312 ss.; Álvaro Ferrary, *El franquismo: minorías políticas y conflictos ideológicos 1936-1956*, Pamplona, 1993, pp. 256-312; Santos Juliá, *Historias de las dos Españas*, Madrid, 2004,

Vicens intervingué en aquesta polèmica a través d'algunes ressenyes i articles d'opinió publicats a *Destino*, bàsicament: “De Marcelino Menéndez Pelayo a Ramon Menéndez Pidal” (10 de juny de 1950), “De la Revolución a la Restauración” (13 de juliol de 1952), “Expectativa castellana ante Cataluña” (1 de setembre de 1952) i “Comprensivos y excluyentes” (28 de març de 1953), però paga la pena remarcar que la seva *Aproximación a la Historia de España* (1952) no es aliena a aquest debat.<sup>46</sup>

En una primera fase de la polèmica, la posició de Vicens fou d'un arrencament total amb el bàndol catòlic tradicionalista de Calvo Serer. En la ressenya que Vicens va fer el juny de 1950 del llibre de Ramón Menéndez Pidal, *El Imperio Hispánico y los cinco reinos*, la seva crítica a la teoria imperialista castellana de Menéndez Pidal era contundent: “Su última obra demuestra que quien tiene razón no es el discípulo, sino el maestro; don Marcelino y no don Ramón. El presidente de la Real Academia hace un alarde de erudición, que nadie le regatea; pero sus argumentos son muy poco convincentes”.<sup>47</sup> Aquesta ressenya de Vicens sembla que aixecà una notable polseguera en els cercles acadèmics de Madrid i,<sup>48</sup> a finals dels anys cinquanta, segons el testimoni del pare Miquel Batllori, aquella polèmica fou recordada per barrar el pas a la “Real Academia de la Historia” a l'historiador català.<sup>49</sup>

Després, però, en els articles publicats des de l'estiu de 1952 –quan ja s'havia produït el relleu de Ibáñez Martín i Cayetano Alcázar per Ruiz Gi-

---

pp. 358-384; Ismael Saz, *España contra España...* (2003), pp. 379-396; i Onésimo Díaz Hernández, *Rafael Calvo Serer...* (2008) especialment 238-247.

<sup>46</sup> Això ha estat apuntat per Ismael Saz, *España contra España...* (2003), pp. 394-396, on es remarca la contraposició entre els regionalistes catalans i, d'altra banda, els krausistes de la Institución Libre de Enseñanza i els castellanistes de la Generació del 98.

<sup>47</sup> Jaume Vicens Vives, “De Marcelino Menéndez Pelayo a Ramón Menéndez Pidal”, *Destino* 670, 10 de juny de 1950, reproduït a *Obra Dispersa II* (1967), pp. 186-187.

<sup>48</sup> En una carta datada a Madrid l'1 de juliol de 1950, Florentino Pérez Embid informava a Vicens sobre el eco que aquella ressenya havia tingut a la capital de l'estat: “La has armado buena con tú crítica al libro de Menéndez Pidal. Aquí en Madrid ha habido muchos comentarios y también el artículo de Muñoz Cortés. Me imagino que no te será difícil contestarle, aunque está hecho con habilidad. Por mi parte, creo que D. Ramon –hombre del 98, al fin y al cabo– está empeñado en sacar de quicio la idea de la unidad de España, y en este libro último repite intelectualmente lo que hizo cuando nos presentó al Cid como una especie de malogrado Felipe V”, AJVV.

<sup>49</sup> Segons el testimoni del pare Miquel Batllori, “el grup que Vicens anomenava ‘els Ben Pidal’, no el podia veure, amb motiu del pròleg pidalià al volum primer de la *Historia de España* d'Espasa Calpe, que només va aparèixer llavors, i va promoure una polèmica molt dura –bé que clandestina en part– amb Muñoz Cortés, un deixeble de Pidal, catedràtic de la Universitat de Múrcia [...] Per aquesta raó quan a Madrid van voler compensar el gran pes madrileny fent un acadèmic català, i jo els vaig proposar el nom d'en Jaume, em van dir que aquest nomenament no seria admès, després d'aquella polèmica”, *Records de quasi...* (2000), p. 270.

ménez i Pérez Villanueva–, Vicens virà cap uns posicionaments més equilibrats i conciliadors.<sup>50</sup> En el seu comentari al llibre de Calvo Serer, *Teoría de la Restauración* (1952), Vicens se situà en una via intermèdia en la valoració de la dialèctica entre “Restauració” i “Revolució” que enfrontava a Calvo Serer amb els falangistes de Laín, Tovar i Ridruejo; a l’article, titulat “De la Revolución a la Restauración”, l’historiador gironí afirmava que “la restauración ha sido, en sí misma, algo nuevo, condicionado por los hechos consumados –los restauradores aplican el estilo de la Revolución; digieren y estimulan determinados principios revolucionarios– [...] En definitiva, por ese sentido vital de la innovación reformadora, toda Restauración eficaz posee un marcado ímpetu revolucionario”.<sup>51</sup>

Però no solament un tacticisme fruit dels canvis ministerials sembla que va influir en aquest gir de Vicens. El que Ismael Saz ha anomenat la “carrera catalanista” que es produí arran de la polèmica entre aquelles dues grans famílies ideològiques del règim franquista també va propiciar l’actitud més equilibrada de Vicens, el qual intentà jugar un paper de pont entre els seus amics “regionalistes” de l’Opus Dei i aquells falangistes que havien protagonitzat la trobada de poetes castellans i catalans a Segovia o el “diàleg” Riba-Ridruejo.<sup>52</sup> A l’article “Expectativa castellana ante Cataluña”, Vicens repartia elogis per als dos bàndols: a Calvo Serer “por su preocupación por los distintos aspectos de la cultura catalana”, a Pérez Embid “por sus constantes desvelos administrativos para facilitar el despliegue cultural”, a Ridruejo per la seva crida per “catalanizar España”, i a Ruiz Giménez i Pérez Villanueva per iniciar una nova etapa de “diálogo”; un article que feia una crida final per una entesa i coneixement mutu entre castellans i catalans en que hi cabien tant els falangistes com els nacionalcatòlics: “¿Vale la pena intentar esta provechosa empresa, amigos de ‘Arbor’ y de Segovia, promociones que tenéis en vuestras manos el futuro inmediato de España? Yo estimo que la respuesta sólo puede ser afirmativa. De hecho, el miedo ha sucumbido. Dejad, pues, que os tendamos no ya la mano, sino un cordial abrazo”.<sup>53</sup>

Uns intents per atansar els dos sectors en confrontació ideològica que es repetiria a l’article “Comprensivos y excluyentes”, noms amb què, pel seu ideari en la concepció històrica i política d’Espanya, eren coneguts els

---

<sup>50</sup> Crec, per tant, que caldria matisar el judici d’Ismael Saz, *España contra España...* (2003), p. 394, d’una “sólida” convergència de Vicens amb Calvo Serer i els seguidors d’aquest en la polèmica.

<sup>51</sup> Jaume Vicens Vives, “De la Revolución a la Restauración”, *Destino* 799, 29 de setembre de 1952, reproduït a *Obra Dispersa II* (1967), pp. 197-200.

<sup>52</sup> Vegeu fonamentalment: Jordi Amat, *Las voces del diálogo. Poesía y política el medio siglo*, Barcelona, 2007, pp. 107 ss.

<sup>53</sup> Jaume Vicens Vives, “Expectativa castellana ante Cataluña”, *Destino* 795, 1 de setembre de 1952, reproduït a *Obra Dispersa I* (1967), pp. 454-456.

falangistes (comprensivos) i els opusdeistes (excluyentes). Vicens en l'article buscava relativitzar i suavitzar les visions i les actituds enfrontades tot afirmant que: "Decididamente no sabemos situar a ninguno de tales grupos en una categoría abstracta, permanente. Desde nuestro punto de vista, hay comprensivos que nos resultan exclusivistas y excluyentes que tienen tendencias comprensivistas. Esto puede parecer un embrollo idiomático, pero es la pura realidad. Tan pronto excavamos unos metros en las capas prehistóricas de esas formaciones ideológicas, nos damos cuenta de que muchos comprensivos actuales fueron en un ayer raramente próximo unos excluyentes de rompe y rasga, mientras los tildados de exclusivistas han procedido siempre con una sorprendente lógica comprensiva".<sup>54</sup>

#### VICENS, FLORENTINO PÉREZ EMBID I LA CULTURA CATALANA

Tal com ja hem apuntat, d'entre els intel·lectuals universitaris membres de l'Opus Dei, fou amb Florentino Pérez Embid amb qui Vicens mantingué una relació més estreta i profunda. El nomenament del catedràtic andalús primer, el 1951, com a director de Propaganda i un any després com a director general d'Informació, aixecà algunes expectatives en els sectors culturals catalanistes. Josep Pla, qui sembla que tingué algun contacte epistolar amb Pérez Embid, informava al seu amic i editor Josep M. Cruzet que a través d'aquesta correspondència aquell jove membre de l'Opus Dei recentment nomenat director de propaganda se li demostrava com un "regionalista, gran admirador de la literatura catalana, partidari de la perifèria contra el centre i partidari de la constitució natural d'Espanya".<sup>55</sup> Un dia després que Pla poses per escrit aquest judici, Vicens felicitava al seu amic "Floro" pel seu primer nomenament polític, informant-lo alhora que "no puedo ocultarte que tu designación ha promovido en los medios intelectuales catalanes un verdadero sentimiento de alivio y simpatía. Es preciso recoger este ambiente y procurar, si es posible, llegar a algo concreto".<sup>56</sup> Aquest "algo concreto" era l'obtenció d'un permís per editar una revista cultural en català. La petició de Vicens trobà, en primera instància, una bona acollida en el flamant director de Propaganda, el qual el 13 de febrer de 1952 escrivia a Vicens dient-li que "la idea de una revista en catalán a mí personalmente me parece necesaria y urgente. Me consta que aquí, en el

<sup>54</sup> Jaume Vicens Vives, "Comprensivos y excluyentes", *Destino* 816, 28 de març de 1953, reproduït a *Obra Dispersa II* (1967), pp. 206-207.

<sup>55</sup> Josep Pla a Josep M. Cruzet, datada a Cadaquès el 9 d'agost de 1951, reproduïda a *Josep Pla, Josep M. Cruzet. Amb les pedres...* (2003), p. 174.

<sup>56</sup> Carta de J. Vicens Vives a F. Pérez Embid, datada el 10 d'agost de 1951, reproduïda a J. Clara, P. Cornellà, F. Marina i A. Simon, *Epistolari II* (1998), pp. 313-314.

Ministerio, la idea será vista con simpatía”, tot i que afegia que “las dificultades de realización pueden nacer de causas generales muy complejas que tú conoces lo mismo que yo. Por eso, lo mejor sería que contrastaras tu punto de vista con el del Delegado de Información en Barcelona que, como sabes es nuestro compañero Dr. Iglesias. Como sabes también, la tramitación del permiso debería ser hecha a la Dirección General de Prensa”.<sup>57</sup>

Vicens, Pla i Cruzet foren algunes de les personalitats que lideraren aquell projecte d'editar una revista cultural en català, convertint-se l'historiador en el interlocutor principal amb l'administració. Per aconseguir aquell objectiu, Vicens va intentar jugar amb la rivalitat entre els sectors intel·lectuals falangistes i els de l'Opus Dei, pressionant Pérez Embid amb l'argument de qui fes el pas de concedir el permís d'editar una revista en llengua catalana es guanyaria els sectors catalanistes moderats. Així, el 5 d'agost de 1952 Vicens informava al ja director general d'Informació sobre el gran interès que havia suscitat a Barcelona el “diàleg” Riba-Ridruejo tot dient al seu amic “Floro” que “se juega aquí una baza política indudable, y que se apuntará un buen tanto quien tenga la habilidad de hacer viable dicha concesión. Espero que seas tú. Hoy hay aquí un sentido de responsabilidad y de comprensión de la totalidad hispánica que sería verdaderamente insensato desaprovechar”.<sup>58</sup> Un mes més tard, l'11 de setembre de 1952, Vicens insistia a Pérez Embid en la idea que els sectors falangistes buscaven una jugada política a Catalunya, i tot referint-se a les activitats de Ridruejo deia “Aquí se está jugando algo gordo, pues el aludido poeta castellano no es más que el anzuelo de que tiran determinados sectores madrileños, en vistas a una posible recuperación de su desprestigiado programa [...] Lo cierto es que ese grupo intenta arrebatarnos la bandera de comprensión y estímulo que tú y Calvo Serer enarbolasteis con tanta simpatía los primeros en el ya lejano 1949”.<sup>59</sup>

Tot i les repetides missives adreçades a Pérez Embid respecte aquest anhel cultural català, l'ham llançat per Vicens no va funcionar. Quan el 1957 Pérez Embid abandonà la direcció general d'Informació, Vicens li escrigué agraint-li en nom dels editors catalans “el constante apoyo” trobat durant la seva gestió, tot i que es planyia de que no s'hagués assolit l'objectiu d'una publicació periòdica en llengua catalana, “una de las medidas más eficaces para la futura compenetración hispánica” segons apreciava Vicens.<sup>60</sup>

---

<sup>57</sup> Carta de F. Pérez Embid a J. Vicens Vives, datada a Madrid el 13 de febrer de 1952, AJVV.

<sup>58</sup> Carta de J. Vicens Vives a F. Pérez Embid, datada el 5 d'agost de 1952, reproduïda a J. Clara, P. Cornellà, F. Marina i A. Simon, *Epistolari II* (1998), p. 319.

<sup>59</sup> Carta de J. Vicens Vives a F. Pérez Embid, datada l'11 de setembre de 1952, reproduïda a J. Clara, P. Cornellà, F. Marina i A. Simon, *Epistolari II* (1998), pp. 320-321.

<sup>60</sup> Carta de J. Vicens Vives a F. Pérez Embid, datada el 8 de maig de 1957, reproduïda a J. Clara, P. Cornellà, F. Marina i A. Simon, *Epistolari II* (1998), p. 327.

Amb tot, tal com es desprèn de la correspondència creuada, Pérez Embid ajudà Vicens a superar les traves censura en diverses ocasions, tant per publicar els llibres de Teide com els d'alguns dels amics i deixebles de l'historiador català, com serien Josep Pla, Joan Mercader o Joaquim Camps i Arboix; també, des de la Direcció General d'Informació, Pérez Embid proporcionà a Vicens subvencions per editar els *Estudios de Historia Moderna* i algun paquet de subscripcions oficials per a l'*Índice Histórico Español*.

“Floro” era, sens dubte, l'home de més confiança amb qui comptava Vicens entre els cercles governamentals de Madrid, i al qual transmetia la pulsio política que es vivia a Catalunya. En les seves cartes a aquell membre de l'Obra que després de ser director general d'Informació va continuar tenint importants càrrecs en el règim franquista, Vicens es manifestava contrari al separatisme català, però blasmava les actituds anticatalanes i ultranacionalistes espanyoles de falangistes com Demetrio Ramos, llavors professor ajudant de la Universitat de Barcelona, que feien fracassar els esforços de Vicens d'aconseguir una “firme posición de solidaridad entre Cataluña y Castilla por la que yo he venido trabajando a disgusto de unos y de otros”.<sup>61</sup>

Amb tot, conforme Vicens s'acosta al final de la seva vida, hom pot entreveure en la seva correspondència amb el seu amic “Floro” un creixent desencant respecte aquesta via d'atansament castellano-català que defensava. Així el juny de 1959, Vicens es planyia davant Pérez Embid de la intervenció policial que portà a la suspensió de la festa anual de l'Institut d'Estudis Catalans que s'havia de celebrar en la casa de Lluís Bonet i Garí el 15 de maig d'aquell any, i que comportà la detenció de Ramon Aramon i Jordi Carbonell per part de la brigada social de la policia dirigida per Vicente Juan Creix.<sup>62</sup> Les paraules de Vicens reflecteixen un pòsit d'amargura i frustració: “debo anunciarte que en Cataluña crece el clima de exasperación frente a una política cerrada, que no quiere entendernos ni en lo espiritual ni en lo económico. Bajo el impulso de su propia inercia, el régimen

<sup>61</sup> Carta de J. Vicens Vives a F. Pérez Embid, datada el 6 de juny de 1956. Vicens es queixava que “a consecuencia de un informe elevado al Pardo por nuestro ‘simpatíco’ Demetrio Ramos, se planteó últimamente en la Facultad un debate sobre el catalanismo. Este Demetrio, aspirante a una de las cátedras de Historia que están vacantes en nuestra Universidad, después de hacer una visión rápida de las actividades del separatismo tanto en la Iglesia como en el deporte y la cultura, se mete en la Universidad y sobre todo en nuestra facultad, en la cual me sitúa como individuo central. Ni que decir tiene que somos todos separatistas, desde el Arzobispo-Obispo Señor Modrego hasta un humilde servidor”, AJVV. Demetrio Ramos Pérez (Valladolid 1918-1999) fou un falangista que arribà a ser delegat d'Informació i Turisme a Barcelona. Després de ser adjunt d'Història d'Amèrica a les universitats de València i Barcelona, el 1970 es féu amb una càtedra d'aquesta especialitat a la Universitat de Valladolid.

<sup>62</sup> Vegeu Albert Balcells, Santiago Izquierdo, Enric Pujol, *Història de l'Institut d'Estudis Catalans II. De 1942 als temps recents*, Barcelona, 2007, pp. 108-109.



crea en Catalunya una situació de puro colonialismo. Últimamente, fue disuelta la reunión anual del Instituto de Estudios Catalanes, que se venía celebrando en una casa particular, sin molestar a nadie, desde hacía quince años. Estas y otras hazañas –como el incalificable ataque al abad de Montserrat a través de la agencia EFE– plantean un grave problema de conciencia a los intelectuales de Cataluña”.<sup>63</sup> A més de l’afer de l’Institut d’Estudis Catalans, Vicens estava indignat per la suspensió de l’acte de reconciliació ecumènica que, sota el lema de “La Pau Cristiana”, s’havia programat celebrar a Montserrat entre el 26 i el 29 de maig d’aquell 1959, així com també per la campanya que la premsa del “Movimiento” havia desfermat contra l’Abat Escarré. En una carta de 26 de maig, Vicens va manifestar el seu suport a l’abat de Montserrat afirmant que el que havia passat era una prova més que “no pot haver-hi entesa, i que ja és gran hora que tots meditem sobre les nostres responsabilitats per posar fi a un tal estat de coses”, per acabar la missiva dient que “és arribada l’hora de dir ‘prou!’ per salvar la cultura cristiana de Catalunya i de l’esperit català del nostre poble”.<sup>64</sup>

Especialment d’ençà la publicació de *Notícia de Catalunya* (1954), Vicens va aconseguir un notable prestigi i predicament tant entre els sectors del catalanisme moderat, incloent-hi gent de l’antiga Lliga que ara ocupaven càrrecs dins el règim franquista, com entre alguns sectors antifranquistes i catalanistes de l’esquerra política.<sup>65</sup> I en la correspondència dels darrers anys de la vida de Vicens, hom pot captar un sentiment de desencís per les dificultats de trobar un encaix de la cultura catalana a Espanya basat en el respecte, i això no solament a l’Espanya oficial del franquisme sinó també en aquells sectors intel·lectuals i universitaris que començaven a apostar per una democratització política. Així, en una carta d’abril de 1960, adreçada a José María Maravall (Xàtiva 1911 – Madrid 1986), qui del falangisme del grup de *El Escorial* anà evolucionat cap a posicions liberals, Vicens es queixava amargament de la indiferència amb que la persecució de la llengua i cultura catalanes era contemplada entre aquests sectors proliberals i democràtics: “Mi humilde opinión es que lo que podríamos llamar ‘caso de la cultura catalana’ debería estar resuelto desde hace veinte años. El principio de que una lengua y un espíritu delinquen –que entre nosotros se aplica a rajatabla, es propio del período de Neanderthal. [...] Ciertamente y de modo individual, algunas personas nos han ayudado en lo posible, pero a su lado, la legión de los intelectuales que han hecho profesión de fe liberal

<sup>63</sup> Carta ja citada de J. Vicens Vives a F. Pérez Embid de 5 de juny de 1959. AJVV.

<sup>64</sup> Carta de J. Vicens Vives al Pare Abat Aureli M. Escarré, datada a Barcelona el 26 de maig de 1959, reproduïda a J. Clara, P. Cornellà, F. Marina i A. Simon, *Epistolari I* (1994), p. 67.

<sup>65</sup> Vegeu Borja de Riquer, “Avantpròleg” a l’edició de la *Notícia de Catalunya*, Barcelona, Ed. Vicens Vives, 2010, especialment, pp. 22-28.

contra el Régimen y el fanatismo anticatalán (en el aspecto cultural) ha imperado todo lo que cabía preveer”.<sup>66</sup>

També, en els anys finals de la seva vida, Vicens va jugar un paper de pont entre el catalanisme resistent de l’interior i de l’exterior. En una carta de Josep Tarradellas adreçada a Margarida Xirgu, pocs dies després de produir-se el traspàs de Vicens, el president de la Generalitat lloava les iniciatives i les gestions de l’historiador gironí per tal d’atansar diferents personalitats de l’exili amb els cercles catalanistes de l’interior: “Jaume Vicens és l’home que fa possible, per primera vegada d’una manera seriosa i plena de responsabilitat, que s’estableixi entre l’interior i nosaltres una estreta comunitat de sentiments i desigs que porta per conseqüència el meu optimisme des que fa un temps us he anat exposant. És gràcies a ell que foren possibles les diferents reunions que aquests darrers anys he tingut en diferents llocs de França i Suïssa. És ell qui possibilita els contactes i els informes que permeten el meu viatge als Estats Units, parlar de la situació interior d’Espanya d’una manera que féu gran impressió. En fi, fóra no acabar mai si jo us tingués de dir, ara, tot l’agraïment que li dec. Comprendreu doncs, el perquè considero la seva pèrdua com un desastre, car el lloc que ocupava és, almenys ara per ara, impossible d’emplenar”.<sup>67</sup>

Cal precisar, però, que malgrat aquesta creixent proximitat envers les posicions dels sectors del catalanisme resistent, tant de l’exterior com de l’interior, Vicens seguí jugant a fons la carta de les seves relacions amb el poder franquista. El viatge que, el juny de 1959 féu a Washington invitat pel Departament d’Estat va estar coordinat amb el ministeri espanyol d’Afers Exteriors dirigit per José M. Castiella i amb l’ambaixada espanyola als Estats Units encapçalada per José M. Areilza. L’objectiu del viatge era traçar una estratègia de penetració cultural i científica espanyola als països llatinoamericans del continent d’acord amb els interessos de l’administració nordamericana.<sup>68</sup>

<sup>66</sup> Carta de J. Vicens Vives a José A. Maravall, datada a Lyon el 27 d’abril de 1960, reproduïda a J. Clara, P. Cornellà, F. Marina i A. Simon, *Epistolari I* (1994), pp. 161-163.

<sup>67</sup> Carta datada a Saint-Martin-le-Beau el 4 de juliol de 1960 i reproduïda per Francesc Foguet, *Margarida Xirgu, cartografia d’un mite. De Badalona a Punta Ballena*, Badalona, 2010, p. 216.

<sup>68</sup> Vegeu la correspondència mantinguda amb l’ambaixador José M. de Areilza, amb el director adjunt de la direcció general de “Relaciones Culturales” del ministeri d’Afers Exteriors Guillén Nadal, amb el secretari de l’ambaixada a Washington Enrique Suárez de Puga, amb el director de la Fundació Hispànica del Congrés dels Estats Units Howard F. Cline, així com amb el membre del cos diplomàtic espanyol Javier Malagón. Gràcies a aquesta col·laboració amb el ministeri d’Afers Exteriors espanyol, Vicens va obtenir a finals de 1959 una subvenció de 100.000 pessetes per al “Centro de Estudios Históricos Internacionales”. J. Clara, P. Cornellà, F. Marina i A. Simon, *Epistolari II...* (1998).

També en aquells moments, tal com ja hem comentat, Vicens es plantejava, més seriosament que no pas ho havia fet en el 1956, traslladar-se a la universitat de Madrid per poder incidir més poderosament en el joc de la política universitària de càtedres i subvencions. Unes expectatives que, tot sembla indicar, Vicens mantenia ben vives el febrer del 1960 quan, ja tocat de la malaltia que va acabar amb la seva vida, va escriure a Reglà dient-li: “Em sembla que ara començarem a tallar el bacallà, la qual cosa li explicaré quan ens veiem, de moment muts i a la gàbia”.<sup>69</sup> Per a Vicens la universitat continuava sent l’eix fonamental de la seva vida i dels seus interessos. La seva trajectòria professional e historiogràfica, així com la dels seus deïxebles, eren per a ell la prioritat principal, i per això necessitava algun grau de connivència i relació amb la gent del règim franquista.

#### A TALL DE CONCLUSIÓ

Com en altres facetes de la seva trajectòria professional i universitària, Vicens se’ns mostra en aquestes relacions amb la historiografia espanyola com una personalitat amb grans dosis de pragmatisme i possibilisme, les quals es combinen, a nivell polític-ideològic, amb altres d’ambició, permeabilitat i, a vegades, d’ingenuïtat, tal com ja en el seu moment van apreciar Josep Pla i Albert Manent.<sup>70</sup> Vicens era convençut que el redreçament historiogràfic, cultural i àdhuc polític de Catalunya i Espanya després de l’ensulsiada de la Guerra dels Tres Anys –així era com sovint anomenava Vicens la Guerra Civil de 1936-1939– només es produiria a partir de la suma de persones i forces diverses, encara que estiguessin enfrontades. Per això no té res d’estrany que Vicens col·laborés i fes amistat amb aquells joves nacionalcatòlics i antiliberals de l’Opus Dei, alhora que, per exemple, mantenia una forta relació i influència amb catalanistes resistents com Jordi Pujol, Josep Benet o Albert Manent.

En aquest paper de pivot dinamitzador que Vicens volgué jugar tant a nivell historiogràfic com també a nivell cívic-polític, hi ha sens dubte un component d’ambició personal i, fins i tot, un punt d’orgull o supèrbia, pe-

---

<sup>69</sup> Carta de Vicens a Reglà de 2 de febrer de 1960, editada per J. Clara, P. Cornellà, F. Marina i A. Simon, *Epistolari... II* (1998), p. 358.

<sup>70</sup> Segons Josep Pla, Vicens “era un home que va començar essent molt ingenu i al qual vaig inculcar una certa malícia política [...] Amb el temps, es va convertir en un home complex: ningú sabia si era de l’Opus, si era socialista, si era capitalista o si era, simplement, un ser ambiciós”, declaracions a Salvador Pàniker, *Conversaciones en Cataluña*, Barcelona, 1970 [primera edició de 1966], pp. 17-18; Segons Albert Manent, Vicens “no tenia un pensament polític elaborat del tot, era molt permeable i impressionable i es deixava endur per la darrera lectura, i era un evolutiu constant i, com que volia construir, s’agafava a tot, de vegades massa impetuosament”, *L’altra vocació...* (1986), p. 204.

rò també de compromís col·lectiu. I, ben segurament, la fortalesa i perseverança de Vicens per aconseguir aquells objectius de redreçament cultural, social i polític, no es poden entendre sense l'entrelligament d'aquests dos elements.

És cert que el Vicens de la postguerra és no poques vegades un Vicens oportunista, tant a nivell ideològic com acadèmic i historiogràfic, cosa que es fa especialment visible en les seves relacions amb la historiografia espanyola d'aquelles dècades. Però crec que paga la pena remarcar que, tenint en compte l'ofegador context d'aquells anys d'abjecció i repressió, una personalitat tan vital i desbordant com la Vicens mai hagués pogut tirar endavant aquell feix d'iniciatives institucionals, editorials i de renovació universitària, sense ser-ho.

Ben segurament Vicens estigué tocat, com moltes altres personalitats fortes, pel "virus de la glòria", i aquest li donà alè. Però també hi ha en Vicens un impuls que ve d'una idea de lluita, treball i compromís cívic que l'historiador gironí volgué traslladar del seu món interior al món historiogràfic, cultural i, àdhuc polític català i espanyol. Com confessava a Josep Fontana el juliol de l'any 1956: "Estic on estava el 23 de gener de 1939 quan, arrencat de la pura utopia dels arxius, l'historiador convençut de que tot estava endegat, s'abocà a la finestra kafkiana de la pura bogeria catàstrofica i decidí contribuir a posar algun sentit de responsabilitat i coherència en un país condemnat a la baladreria consegüent".<sup>71</sup>

---

<sup>71</sup> Carta de J. Vicens Vives a Josep Fontana, datada a Barcelona el 20 de juliol de 1956, reproduïda a J. Clara, P. Cornellà, F. Marina i A. Simon, *Epistolari I* (1994), p. 101.